

ПОВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ (ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE ON THE BASIS OF SOCIAL JUSTICE (ECONOMIC AND LEGAL ASPECT)

Міщенко В.С., к.ю.н.,
науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»

У статті проаналізовано актуальні питання повоєнної відбудови України. Систематизуючи теоретичні підходи до визначення справедливості в економічній сфері, було визначено декілька основних напрямів її розуміння економістами-теоретиками. При цьому встановлено, що застосування зазначених підходів у визначенні стратегічних та тактичних кроків у процесі повоєнної відбудови країни матиме різний результат. Встановлено, що попит на справедливість існує у всіх видах суспільних відносин – як відносинах кооперації, так і у відносинах конкуренції, оскільки при цьому виявляються протилежні інтереси та обов'язки. Тому об'єктивною умовою виникнення питання щодо справедливості виступають наявність спору чи конфлікту. В статті розглянуто, які аспекти повоєнної відбудови економіки стикаються з питанням справедливості. На прикладі статті «В очікуванні відбудови: п'ять запитань, на які досі немає відповідей» було окреслено проблемні питання відбудови України, визначено проблемні аспекти повоєнної відбудови, які, кореспондуються із питанням соціальної справедливості. На прикладі зазначених питань було розглянуто можливі варіанти вирішення актуальних проблем соціальної справедливості у процесі повоєнної відбудови країни із використанням висновків наукових шкіл економіко-правового профілю та різних політичних доктрин. Встановлено, що у питаннях повоєнної відбудови України політики, які сьогодні прийматимуть рішення з відбудови, мають визначити, які саме цінності знаходяться у центрі. Акцентовано увагу на питанні свободи ринку у зазначених концепціях. Зроблено висновок, що, свобода ринку має бути обмежена мораллю, а солідарність суспільства полягає у тому, щоби не використовувати війну в ринкових цілях.

Ключові слова: соціальна справедливість, повоєнне відновлення, економіка, правове регулювання, ідеологія соціальної справедливості.

In the article, the author analyzed the current issues of the post-war reconstruction of Ukraine. The author systematized theoretical approaches to the definition of justice in the economic sphere and established several main directions of its understanding by theoretical economists. In the article, the author concluded that the application of these different theories of social justice for strategic and tactical steps in the process of post-war reconstruction of the country will have different results. Justice is relevant for all types of social relations – both cooperative and competitive relations, as conflicting interests and obligations are revealed. Therefore, the existence of a dispute or conflict is an objective condition for considering issues of justice. In the article, the author considered which aspects of post-war economic recovery face the issue of justice. Using the example of the article «Waiting for reconstruction: five questions to which there are still no answers», the author outlined the problematic issues of the reconstruction of Ukraine and identified the problematic aspects of post-war reconstruction, which correspond to the issue of social justice. Using this example, the author considered possible options for solving current problems of social justice in the process of post-war reconstruction of the country using the conclusions of scientific schools of economic and legal profile and various political doctrines. The author emphasized the freedom of the market in these concepts. In the article, the author concluded that the freedom of the market should be limited by morality, and the solidarity of society consists in not using war for one's own beneficial purposes.

Key words: social justice, post-war recovery, economy, legal regulation, ideology of social justice.

Принцип справедливості, у тому числі соціальної справедливості, є невід'ємною частиною глобальних процесів реалізації Цілей сталого розвитку, до яких у 2015 році приєдналась Україна. Досягнення такої справедливості представляється неможливим без створення належного правового забезпечення, в основу якого має бути закладено ефективне державне регулювання.

Під час війни Україна переживає великі руйнування і потрясіння. Вони каталізують проблеми та дають «зелене світло» тим реформам, які за інших обставин викликали б опір суспільства. Наразі, як всередині країни, так і на міжнародній арені починаються розмови про повоєнну відбудову. Від курсу повоєнної відбудови залежить подальший розвиток суспільства [1].

Теорія соціальної справедливості представлена концепціями Дж. Роулза, Ф. Хайєка, П. Хейне, М. Фрідмена, О. Хеффе, Р. Дворкіна, М. Сендела. Теоретичні основи розвитку соціальних процесів і сутність соціальної складової економічних реформ розроблені в працях вітчизняних дослідників цієї проблеми Е. Лібанович, А. Гриненка, В. Жовноватої, В. Даценка, Г. Пилипенка та ін. Здобутки вчених мають велике наукове та практичне значення та закладають теоретико-методологічну основу подальших наукових пошуків, детально висвітлюють деякі аспекти соціальної справедливості. Однак сьогоднішня ситуація в країні вимагає вирішення нових задач пов'язаних із повоєнною відбудовою. Від того, які концепції

соціальної справедливості будуть покладені в основу державної ідеології соціальної справедливості залежатиме те, які рішення будуть прийматися, та як буде будуватися стратегія та тактика повоєнної відбудови. З огляду на це, актуальним вбачається дослідження оцінки можливостей правового забезпечення утвердження ідеології соціальної справедливості із використанням висновків наукових шкіл економіко-правового профілю.

В науковій літературі розглядаються різні аспекти соціальної справедливості. У різні історичні періоди в кожній людській спільноті формувалося своє уявлення про справедливість, яке відображало суспільну й індивідуальну потребу у погоджених правилах взаємодії у сфері розподілу суспільних благ, прав і обов'язків суб'єктів по відношенню один до одного. Юристи звертають увагу на правове забезпечення діяльності держави й особистості, розглядаючи соціальну справедливість через призму розподілу відповідальності, співвідносячи між собою вчинок, дію та міру відплати за неї (покарання або звільнення від нього). Політики і політологи, розглядають соціальну справедливість як набір політичних прав і свобод. Філософи, підкреслюють загальнолюдський характер і моральний зміст справедливості, надаючи останній значення на категоріальному рівні. Соціологи вивчають питання структурного змісту соціальної справедливості, механізми та закономірності її формування, зміни та її функції. В економіці соціальна справедливість розглядається

у взаємозв'язку із розвитком економічного потенціалу суспільства, ефективністю виробництва і принципами розподілу матеріальних благ [2, С. 18.]

Нині, формуючи план відбудови України, важливо враховувати економічні, геополітичні, соціальні, культурні особливості держави та вимоги сучасної урбаністики. Недостатньо відновити пошкоджене – маємо нагоду переосмислити свій простір. Президент України Володимир Зеленський виділив такі пріоритети у повоєнному відновленні країни: цифровізація, безпека та оборонний потенціал у синергії з доведеними до кінця судовою, антикорупційною й іншими реформами. Відбудова України здійснюватиметься кількома силами – і внутрішніми ресурсами, і з допомогою інших країн, і з коштів спеціальних фондів [3].

Систематизуючи теоретичні підходи до визначення справедливості в економічній сфері, можна виділити декілька основних напрямів її розуміння економістами-теоретиками. При цьому застосування зазначених підходів у визначенні стратегічних та тактичних кроків у процесі повоєнної відбудови країни матиме різний результат. Отже, якою має бути нова Україна? Чи є шанс на розбудову суспільства на засадах солідарності, справедливості і сталого розвитку?

Попит на справедливість існує у всіх видах суспільних відносин – як відносинах кооперації, так і у відносинах конкуренції, оскільки при цьому виявляються протилежні інтереси та обов'язки. Тому об'єктивною умовою виникнення питання щодо справедливості є наявність спору чи конфлікту [4, С. 36]. Тому розглянемо, які аспекти повоєнного відновлення економіки стикаються з питанням справедливості.

Володимир Даценко в статті «В очікуванні відбудови: п'ять запитань, на які досі немає відповідей» окреслив проблемні питання відбудови України, які мають першочерговий характер, і які, на нашу думку, кореспондуються із питанням соціальної справедливості. На прикладі зазначених питань ми спробуємо розглянути можливі варіанти вирішення актуальних проблем соціальної справедливості у процесі повоєнної відбудови країни із використанням висновків наукових шкіл економіко-правового профілю та різних політичних доктрин.

На думку автора, для того, щоби виробити єдину стратегію повоєнної відбудови України, необхідно дати відповідь на низку питань: 1. Де компенсація, а де відбудова? 2. Регіональна чи централізована модель відбудови? 3. Державна чи міжнародна інституція відновлення? 4. Хто і як обирає проекти для відбудови? 5. Хто і як контролюватиме кошти? [5]

Історичний досвід свідчить, що у залежності від того, які соціокультурні цінності поділяли люди у певній країні, якою була специфіка їхнього менталітету та які історичні особливості супроводжували розвиток цих країн, формувалися різні уявлення про соціальну справедливість, а також встановлювались і різні моделі соціальної держави. Ці пошуки вилились у формування двох домінуючих концепцій соціальної справедливості – ліберальної та соціал-демократичної, які з різним успіхом були запроваджені у різних країнах світу. Цей успіх залежав від того, наскільки урядам вдалося через ідеологічні, правові, політичні, економічні, психологічні, моральні та духовні фактори привести уявлення про соціальну справедливість до домінуючих соціокультурних цінностей. Цим, власне, і було визначене поле гри ринкових сил та держави у забезпеченні справедливості й економічної ефективності [6, С. 11].

Перше проблемне питання повоєнної відбудови України, яке ми розглянемо стосується компенсації та відбудови. Автор відмічає, що першочергове завдання держави – оцінити та зареєструвати всі пошкоджені і зруйновані об'єкти. Частину об'єктів будуть будувати –

замість зруйнованого буде зведено нове, можливо, більш сучасне. Ще частина має потрапити в процедуру компенсації, тобто власник повинен отримати відшкодування за руйнування. Наразі ведуться спроби на законодавчому рівні визначити порядок компенсації за зруйноване майно та порядок виплати відшкодування для фізичних осіб. Невизначеними залишаються питання, щодо пошкодженого майна юридичних осіб, знищеного рухомого майна фізичних осіб (наприклад, авто), немайнової шкоди (втрата здоров'я). Окрім цього, невідомо, як бути з об'єктами, що вже відновлені або частково відновлені власними силами [5].

З іншого боку, згідно з концептом Фонду відновлення України, який наразі попередньо обговорюють, перелік усіх об'єктів відбудови, що фінансуватимуться за міжнародні кошти, визначатиме Кабмін за поданням центральних органів виконавчої влади або облдержадміністрацій. Ймовірно, до цього переліку відбудови потраплять далеко не всі зруйновані об'єкти. Відповідно, існуватиме велика сіра зона об'єктів, які потенційно не потраплять ні до процедури компенсацій, ні до процедури відбудови [5].

Наразі паралельно розвиваються два тренди: 1) регіональне партнерство, коли різні регіони співпрацюють із різними країнами і фондами (регіональне менторство); 2) централізована інституція (фонд або агенція), яка координуватиме всю відбудову. Ще на конференції в Лугано окремі країни виявили бажання взяти шефство над відбудовою певних областей або міст. У деяких регіонах цей процес уже частково запустили. Проте коли різні країни фінансують проекти в різних областях/містах, то питання обсягів відбудови залежить лише від бажання/можливостей країни-донора. На практиці це може означати, що одне місто/регіон отримає багато коштів і потужне відновлення, інші – значно менше. Надалі це призведе до внутрішньої міграції населення в більш розвинені міста/регіони. До того ж, в концепті Фонду відновлення України йдеться саме про централізований процес, підпорядкований Кабінету міністрів [5].

Також є два протилежні погляди з приводу того, якою ця інституція з відновлення повинна бути: українською чи міжнародною (іноземною) [5].

Питання вибору проектів відновлення є чи не найбільш корупційним. Щоб уникнути цих ризиків, процес розподілу фінансування між проектами має бути максимально об'єктивним і враховувати побажання не лише чиновників, а й суспільства. Автор пропонує здійснювати оцінку проектів на наявність ризиків і відповідність потребам відбудови. Забезпечення окремого розподілу фінансування в межах регіональних, секторальних і національних проектів має дати можливість реалізувати справедливий принцип, в якому немає ризиків диспропорційного забезпечення потреб окремої сфери/регіону [5].

Питання контролю ефективності використання коштів для відбудови має першочергове значення. На думку автора, якщо Україні не вдасться забезпечити ефективне використання коштів, то питання відбудови буде провалено. Ефективність використання коштів залежить здебільшого від того, наскільки прозорим і добросесним є процес до моменту оплати. Для відновлення важлива експертна функція, яка зможе оцінити якість проекту, його перспективи, альтернативи і ризики, чи не дублюється проект іншими програмами і чи відповідає він цілям відбудови, чи дослідив розробник проекту альтернативи і чи правильно обрав підхід [5].

4 липня 2022 року на конференції у швейцарському Лугано було презентовано план післявоєнного відновлення України. Учасники процесу особливо наголосили на тому, що успіх роботи з відновлення залежатиме від таких факторів як «чесність, прозорість і підзвітність». Вони підкреслюють «важливість справедливого та прозорого фінансування, кредитування та запозичення

у відповідності з міжнародними правилами, стандартами та визнаними принципами» [7].

Таким чином, післявоєнна відбудова країни має здійснюватися на засадах сталості та справедливості. При цьому, підходи до визначення поняття «справедливість», а також до механізмів справедливого розподілу по-різному вбачаються прихильникам різних політичних доктрин. Наявність різних, часто протилежних один одному підходів робить неможливим їх застосування в умовах сьогодення.

Утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві на засадах правового регулювання економіки базуватиметься на здобутках наукових шкіл економіко-правового профілю. Зокрема, прихильники егалітаристської концепції вважають справедливим зрівняльний розподіл доходів, тобто коли всі члени суспільства отримують рівні блага. Відповідно до утилітарного підходу головним завданням держави є забезпечення найбільшого щастя для можливо більшої кількості членів суспільства. Одержувати при цьому більшу частку суспільного багатства повинний той, хто здатний у більшій мірі одержати користь. Таким чином, загальна користь максимізується не у випадку рівного розподілу багатства між членами суспільства, а в результаті пропорційного (відповідно до різних функцій користі) його розподілу [6].

Дж. Ролз, автор «Теорії справедливості», відійшов від утилітаристського принципу, та вважає, що принципами соціальної справедливості можуть бути тільки ті, які приймуть вільні та раціональні індивіди як основу свого об'єднання у суспільстві в умовах «вихідного положення». Вчений розуміє під цим положенням певний розумовий експеримент, в якому людина повинна обрати принцип справедливості для суспільства, не знаючи, яке б положення могла сама у ньому зайняти [8]. Тим самим, через універсалізацію поведінки шляхом гіпотетичної зміни ролей, віднаходяться такі принципи для справедливості, з якими б погодилися всі розумні люди. Ідея Дж. Ролза полягала не просто в тому, щоб допомагати тим, хто втрачає через випадковості або нещастя, а в тому, щоб поставити всіх суб'єктів у рівне положення, в якому б вони могли управляти своїми власними справами і приймати участь у соціальній кооперації за рівних умов [6]. В сучасне розуміння соціальної справедливості вагомий внесок вніс Р. Дворкін, який здійснив переміщення уваги

з результатів на можливість, зосередженість на особистій відповідальності і зусиллях самої людини у її прагненні досягти певних результатів, включаючи добробут. Окрім цього, цей автор довів необхідність досягнення легітимності певної концепції соціальної справедливості [8].

Розглядаючи зазначені наукові підходи з позиції повоєнного відновлення України варто відзначити як окреслені проблемні питання можуть бути вирішені відповідно до тієї чи іншої концепції соціальної справедливості. Зокрема, ліберали виходять із загальної концепції гідного людського життя. Навіть найменш захищені категорії населення мають отримувати соціальний пакет, який забезпечуватиме гідне існування. Це не значить, що ці категорії людей мають процвітати та жити за рахунок інших, проте вони мають отримувати гідний мінімум, однак такий мінімум Україна визначає досить низько, за порогом гідності.

Майкл Сендел підкреслює необхідність суспільної дискусії у випадках, коли зіштовхуються цінності різного порядку. Він задається питанням – що є більш важливим: цінності ринку, переваги для своїх громадян чи цінності загальноєвропейського порядку? Майкл Сендел наголошує, що питання справедливості досить складні, тому потрібно вміти їх обговорювати [10]. Суспільна дискусія дуже потрібна – політики часто маніпулюють, у еліт свої інтереси. На його думку, справжня справедливість являє собою баланс між незалежністю, справедливими цінами для громадян та економічними інтересами певних груп, а тому ситуація, в якій робиться акцент на чомусь одному – це несправедливість. З огляду на цей підхід, у питаннях повоєнного відновлення України варто наголосити, що політики, які сьогодні прийматимуть рішення з відбудови, мають визначити, які саме цінності знаходяться у центрі. Окремо слід розглянути питання свободи ринку у зазначених концепціях. Зокрема, свобода ринку має бути обмежена мораллю. Солідарність суспільства полягає у тому, щоби не використовувати катастрофу (а саме війну) в ринкових цілях.

Таким чином, формування плану відбудови України потребує уважного врахування усіх аспектів, оскільки від цього залежить подальший розвиток суспільства. Утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві та впровадження зазначених принципів у чинне законодавство стане важливим кроком у післявоєнній відбудові країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Справедлива відбудова. Якою буде Україна після війни. Конференція 21-22 жовтня 2022 р. Спільне. URL: <https://commons.com.ua/gu/conference-reconstruction-justice-post-war-ukraine/>
2. Жовновата В.О. Соціальна справедливість як концепт. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 3'2012. С. 16-22.
3. Як відбудувати Україну після війни. Ukraïner. URL: <https://ukraïner.net/vidbudova/>
4. Хёфффе Отфрид. Справедливость: Философское введение. Пер. с нем. О. В. Кильдюшова под ред. Т. А. Дмитриева. М.: Практис, 2007. 192 с.
5. Даценко В. В очікуванні відбудови: п'ять запитань, на які досі немає відповідей. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/v-ochikuvanni-vidbudovi-pjat-zapitan-na-jaki-dosi-nemaje-vidpovidej.html>
6. Пилипенко Г.М. Соціальна справедливість у світовій економіці: одвічний конфлікт держави і ринку. Економічний вісник, 2017, № 4. С. 9-15.
7. Представники влади 42-х країн підписали декларацію конференції щодо відновлення України в Лугано. Текст. URL: <https://mig.com.ua/predstavniki-vladi-42-h-krain-pidpisali-deklaraciju-konferencii-shhodo-vidnovlennja-ukraini-v-lugano-tekst/>
8. Ролз Джон. Теорія справедливості. Пер. з англ. О.Мокровольський. К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с
9. Дворкін Роналд. Серйозний погляд на права. пер. А. Фролін. К.: Основи, 2000. 520 с.
10. Michael J. Sandel. Justice: What's The Right Thing To Do? Penguin, 2010. 320 p.